

Lezing: Prediker 1-14 (vertaling Pius Drijvers en Pé Hawinkels)

- 1 De woorden van Qohelet, zoon van David, en koning van de stad
2 Qohelet, hij, die in naam van u allen tot u allen het woord richt,
zegt in dit boek: het leven is lucht, vluchtig als een ademtucht,
alles vervliegt zoals adem
verdwijnt, opgaat in de lucht.
3 *De mens beult zich af onder de zon:
en waarvoor? Wat levert het hem op?*
4 De mensen gaan, de mensen komen, duurzaam is de aarde alleen.
5 De zon komt op in alle glorie,
vervolgt haar baan, en keert vol verwachting terug naar het punt van haar glorie.
6 En dan de wind, - hij waait uit het zuiden, draait naar het noorden
en draait en draait tot hij weer
uit het zuiden waait.
7 Overal vloeit het water af naar de zee,
maar de zee verzadigt het niet
het water vloeit altijd door en telkens opnieuw naar een en dezelfde zee.
8 Nooit heeft het oog genoeg gezien nooit het oor voldoende gehoord;
het is allemaal zo vermoeiend,
daar zijn geen woorden voor te vinden.
9 De toekomst herhaalt het verleden
de daden der mensen herhalen zichzelf, en nieuw is er niets onder de zon.
10 En iets, waarvan de mensen zeggen: 'Dit is iets nieuws', was al oud
in de eeuwen van weleer.
11 *Niemand die ooit geleefd heeft, leeft in de herinnering voort;
en ook jegens hen, wier leven thans nog in het verschiets ligt,
zal ooit het geheugen der mensen tekortschieten.*
12 Ik, Qohelet, heb de eerste plaats bekleed in het volk van Israël, ik was
de koning van Jerusalem.
13 Met hart en ziel heb ik gezocht
en gezocht om een verstandig oordeel
te kunnen vormen over wat er onder de hemel allemaal plaats vindt; een bezigheid, - God had ons
mensen wel iets beters
14 te doen kunnen geven. Ik heb alles gezien, waarmee men zich bezig
houdt onder de zon, en nu kan ik zeggen: het leven is lucht, en wat men
najaagt is wind.

Overweging:

Homo Ludens, de spelende mens

Een wetenschapper in de kerk.

Toen ik de uitnodiging van Ekklesia Leiden kreeg om hier te spreken, was deze nog aan mij gericht namens de Leidse *Studenten* Ekklesia. Als docent vind ik, dat als een student je iets vraagt je dat altijd

heel serieus moet nemen. Maar Jan Delhaas, de liturg van vandaag, had mij tijdens de voorbereidingen al gewaarschuwd dat ik niet moest denken in termen van eerstejaars, tweedejaars, derdejaars, maar dat het voornamelijk 'ouderejaars' zou betreffen. Welnu, ouderen, daar zit ik op, dus ik ben heel blij om hier te zijn en blij dat u er allemaal bent. Eens student altijd student, en een leven lang leren, dat is toch het mooiste dat er is.

Ik zal aan de studenten van vandaag geen college geven maar een overdenking meegeven. Dit is mijn eerste keer en ik ben ervan uitgegaan dat een overdenking een beetje prikkelend zou moeten zijn. Geen preek voor eigen parochie. Dus ik ga proberen om u af en toe een klein beetje tegen de haren in te strijken. Ik hoop dat u mij dat vergeeft.

De openingstekst van vandaag was van Johan Huizinga, een heel bekende Leidse hoogleraar. U kent hem wellicht van zijn boek *Herfsttij der middeleeuwen*. Vandaag wil ik het over een ander boek van hem hebben, het boek *Homo ludens*, de spelende mens. Johan Huizinga was al heel beroemd toen hij dit boek schreef in 1938. Hij was in 1933 al rector van de Universiteit Leiden geweest. In die tijd werd je voor de periode van een jaar verkozen als rector door je collega-hoogleraren als primus inter pares. Pas met de professionalisering van het bestuur in de jaren 70 hebben we de traditie dat rectoren langer dan een jaar aanblijven.

Terug naar het boek *Homo ludens*. De ondertitel van dat boek luidt: *Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur*. Het boek werd vertaald in vele talen, maar bij de ondertitel ging het bijna altijd verkeerd. In de Engelse versie luidde de vertaling: *The play element in culture*. Johan Huizinga corrigeerde dat, en bracht de genitief terug: Het gaat om the *play element OF culture*, de spelelementen van de cultuur, niet in de cultuur. Het gaat niet om de functie van spel in de cultuur, het is de cultuur zelf die elementen van spel heeft. Wij denken vaak negatief over spelen als iets kinderachtigs, iets nutteloos. Hij zit maar wat te spelen. Huizinga maakt ook onderscheid tussen goede en slechte aspecten van het spel. De openingstekst van vandaag ging over wat Huizinga puerilisme, noemt, het kinderachtige van het spel:

'De gemakkelijk bevredigde maar nooit verzadigde behoefte aan banale verstrooiing, de zucht tot grove sensatie, de lust aan massavertoon. Op iets dieper liggend niveau sluiten daarbij aan: de levendige clubgeest met zijn aanleve van zichtbare onderscheidingsteekenen, formeele handgebaren, herkennings- en aankondigingsgeluiden (yells, kreten, groetformules), het optrekken in marschpas en marschorde enz..'

In 1938 was er in Duitsland natuurlijk al de opkomst van het nazisme en Huizinga zag daar ook veel negatieve spelelementen in en noemde het politieke padvinderij. In de kerk wordt ook vaak negatief gedacht over spel en spelen. Wij hebben immers een belangrijke taak op aarde, en het protestantse arbeidsethos hemelt nu niet zozeer het spel en spelen op.

De tekst van Huub Oosterhuis die we ter inspiratie kregen bij deze serie over geloof en wetenschap gaat over onze plek op aarde.

Mens op aarde

*Dat ik aarde zou bewonen,
niet op vleugels als een arend,
niet in schemer als een nachtuil,
niet kortstondig als een bloem,*

*niet op vinnen onder water,
niet gejaagd en niet de jager,
niet op hoeven, niet met klauwen,
maar op voeten twee.*

Voor mij als wetenschapper klinkt deze tekst erg antropocentrisch. Er lijkt zoveel afstand in de tekst tussen de mensen en de dieren. En dat op een dag als vandaag, de dag van Franciscus van Assisi, die predikte tegen de dieren. Ik wil even met u kijken of ik dit gat tussen de dieren en de mensen iets kleiner kan maken. U moet weten, ik ben opgeleid als dokter en in de geneeskunde hebben we eigenlijk een heel reductionistisch mensbeeld. Wij weten dat als je een mens openmaakt dat dat er precies zo uitziet als wanneer je een ander zoogdier openmaakt. Dezelfde organen, dezelfde systemen. Voor de geneeskunde is de mens eigenlijk niets meer van een grote rat...

Ja, dat is natuurlijk toch een beetje een oncomfortabele vaststelling. Er zijn dan ook veel pogingen gedaan om de uitzonderingspositie van de mens te bewijzen. Wat maakt mensen dan zo bijzonder? Wij hebben natuurlijk taal. Maar biologen ontdekten dat er ook heel veel dieren zijn die taal gebruiken, complexe taal. Zo communiceren niet alleen vogels door te fluiten, maar ook walvissen door te zingen en inktvissen door kleurpatronen in hun huid te veranderen.

Is dan wellicht het gebruik van werktuigen iets dat ons onderscheidt van de dieren? Maar ook daarvan hebben wetenschappers allerlei dieren gevonden die werktuigen gebruiken; otters die met stenen schelpen openslaan, of het bekende voorbeeld van de aap die met een stokje de mieren uit de mierenhoop haalt.

Kan ons zelfbewustzijn ons dan onderscheiden? Maar ook daarover zijn proeven gedaan; als je een dolfijn een witte vlek op zijn rug schildert en hij ziet dat in de spiegel dan heeft hij in de gaten dat hij degene in de spiegel is, hij wil die vlek dan van zich afpoetsen.

Is cultuur dan iets dat ons onderscheidt? Alle gebruiken en handelingen die wij van generatie op generatie iedere keer opnieuw aan elkaar leren? Maar ook daar zijn tal van voorbeelden van in het dierenrijk. En zo kom je uiteindelijk bij het geloof. Dat is toch iets uniek menselijks. Of zouden dieren ook geloof kunnen hebben? Merkt u dat het al een beetje tegen de haren in begint te strijken? Wat zou een aap denken als hij het hoort donderen? Zou hij ook kunnen denken dat er boven iemand boos is? Zou daarin een eerste aanzet tot een geloof kunnen zitten? Een verklaring voor de gang der dingen? En een andere kant van de kerk; de gemeenschapszin, het pastorale werk, de naastenliefde? Ook van naastenliefde en altruïsme zijn binnen de dierenwereld vele voorbeelden. Mensen zijn anders dan dieren. Er is nog wel een verschil tussen de aap met zijn stok in de mierenhoop en de mens die een kerncentrale bouwt. Maar de vraag is of het gaat om een essentieel verschil of dat het gaat om een gradueel verschil.

We lezen verder in de tekst van Huub Oosterhuis, waar het gaat om het waartoe wij op aarde zijn:

*Om de verte te belopen,
om de horizon te halen
en met handen die wat kunnen:
kappen, zaaien, ruimen, oogsten.*

*Met een neus vol levensadem,
met een buik vol van begeren,
met een hoofd niet in de wolken,
wel geheven naar de zon,*

*Om te overzien die aarde,
haar te hoeden als een kudde,
haar te dienen als een akker
en te noemen bij haar naam.*

Wat is ons doel, als mens, op aarde? Volgens deze tekst hebben wij een belangrijke taak: overzien, hoeden, dienen. Laten we daar nog even de tekst uit Prediker die wij lazen naast leggen:

*De mens beult zich af onder de zon:
en waarvoor? Wat levert het hem op?*

Als ik dan weer even de bril van de wetenschapper opzet en ik vraag wat het doel van het leven is dan zegt de bioloog, het doel van het leven is voortplanting. En sterker nog als je dat aan een filosoof vraagt dan zegt hij dat voortplanting geen doel van het leven is maar dat degene die zich voortplanten degenen zijn die er nog zijn. Wij zijn er niet om voor te planten maar door de voortplanting zijn wij er. Het leven zonder doel. Nou dat moet u toch eng in de oren klinken. Zingeving is zo belangrijk, juist hier. En als het leven geen doel heeft, dan zou je net zo goed je hele leven een beetje kunnen lummelen.

En daar wil ik het nog even over hebben, over lummelen. Ik zal niet pleiten om het leven niet serieus te nemen. Ik wil ervoor pleiten om anders te denken over spel. Een herwaardering van het belang van spel. Om spelen serieuzer te nemen. Spelen is namelijk ook een heel menselijke bezigheid. Alle dieren spelen, maar mensen zijn een van de weinige dieren die hun hele leven blijven spelen. Alleen otters en honden doen dat ook maar verder is dat redelijk uniek. Mensen blijven ook op hogere leeftijd creatief, explorerend. Dat heeft mogelijk deels te maken dat mensen heel sociale dieren zijn en ook deels te maken met ons grote brein.

Wat is dat dan, dat spel? Het is Ludwig Wittgenstein, de taalfilosoof, die het woord spel gebruikt om zijn punt te maken dat het in de taal heel moeilijk is om het over hetzelfde te hebben, om het eens te zijn over wat iets is, de definitie van iets. Hij gebruikt daarvoor het woord spel als voorbeeld, omdat het zo lastig is om spel te definiëren.

Als je spel opzoekt in de Van Dale staat er: een bezigheid ter ontspanning volgens bepaalde regels. En als een kind gaat spelen in de speeltuin? Of hij begint met zijn waskrijt wat te tekenen, wat zijn dan de regels? En als het een bezigheid ter ontspanning is wat dan te denken van de Olympische Spelen? Dat maakt toch een behoorlijk inspannende indruk. Waar gaat spel over in werk? Is voetbal een spel? En als je daar dan miljoenen voor betaald krijgt? Hoe zit het met kunst? Waar gaat dat tekenen van mijn zoontje over in kunst die miljoenen waard is? En het theaterspel, toneelspel en natuurlijk het liefdesspel, wat hebben al deze spelen gemeen? Is het allemaal banale verstrooiing? Nee, het heeft een belangrijke functie in onze cultuur. In deze tijden van lockdown, kun je je afvragen hoe het ons zou bevallen als wij geen kunst hadden, geen boeken om te lezen, geen films om te kijken, geen muziek om naar te luisteren. Dat is geen banale verstrooiing.

De Engelsen hebben twee woorden voor spel. Zij onderscheiden *game* and *play*. Bij *game* hebben de Engelsen het over een spel waar je een doel moet bereiken zoals bij een bordspel waar duidelijke regels, spelregels zijn. Bij *play* gaat het om recreatief spel, het kind dat speelt in de zandbak. Die doet maar wat, zonder doel of regels. In de wetenschap spelen we ook een spel. Welk spel is dat? Het lijkt meer op *play* dan op *game*. Natuurlijk is er ook *game* in de wetenschap. Wij moeten publiceren in tijdschriften, die een score hebben, een impact factor. En je moet bepaalde publicaties halen en dan krijg je er strepen bij. Maar wetenschap is in essentie veel meer *play* dan *game*. Wetenschappers in hun laboratoria, in hun boeken, hun debat, die klooiën maar wat aan. Academische vrijheid noemen ze dat.

De belangrijkste ontdekkingen worden in dat recreatieve spel gedaan. De wetenschap staat vol van ontdekkingen die gedaan zijn op basis van serendipiteit. Carel Stolker heeft er in zijn overdenking ook al even aan gerefereerd, toevallige ontdekkingen. Het woord is afgeleid van een Perzisch sprookje over de Prins van Serendip die in de 18e eeuw in het westen bekend werd.

Voorbeelden van dat soort uitvindingen in de geneeskunde zijn de penicilline, die ontdekt werd door iemand die iets anders aan het proberen was. Klittenband is een bekend voorbeeld, maar ook bijvoorbeeld die gele Post-it papiertjes die je overal op kan plakken, die werden ontdekt door een wetenschapper die op zoek was naar een supersterke lijm. Dat experiment faalde dus jammerlijk, hij kreeg juist heel zwakke lijm die je makkelijk los kon trekken; de Post-it.

De rol van spelen, nieuwe dingen uitproberen, is heel belangrijk. Jan schetste net al dat mijn tijd in Ghana heel belangrijk is geweest voor mij. Als jonge dokter zag ik daar dat mensen vitaler oud

werden dan veel mensen hier. Veel van onze welvaartsziekten zijn er zeldzaam, terwijl ze bij ons die andere epidemie vormen; de helft van Nederland heeft last van overgewicht, meer dan een miljoen mensen hebben last van ouderdomssuiker, en hart- en vaatziekten vormen nog steeds één van onze voornaamste doodsoorzaken.

Toen ik terugkwam, wilde ik niet meer in mijn spreekkamer wachten tot mensen met pijn op de borst bij mij aan klopten. Ik wilde proberen om hun gezondheid te bevorderen zodat zij veel meer als een Ghanees oud zouden worden, zonder diabetes en hart- en vaatziekten.

Een van de dingen die ik daarvoor heb opgericht zijn de Vitality clubs, sommigen van u kennen die wellicht, in Leiden zijn er inmiddels een heel aantal. Het zijn eigenlijk groepen van ouderen voor ouderen, die 5 dagen in de week 's ochtends samen komen om buiten te sporten, buiten spelen, een soort ochtendgymnastiek met een kop koffie erna.

De Vitality clubs zijn zeer succesvol. Waar andere interventies vaak maar een kortdurend effect sorteren, blijft 90% van de mensen hier ieder jaar terugkomen en inmiddels zijn er meer dan 17 Vitality clubs en honderden mensen die daar plezier en gezondheid uit halen.

Maar ik begreep eerlijk gezegd niet zo goed wat de reden was dat deze interventie zo succesvol was. Dus heb ik er een antropoloog naartoe gestuurd. Die is mee gaan sporten en gaan praten met de deelnemers. En die kwam terug met een ongemakkelijk antwoord. Ik dacht natuurlijk dat die mensen bleven komen omdat ze zich daar zo goed door voelden, dat ze zich zo fit voelden. Wat bleek: Ze blijven komen omdat het gezellig is.

Ik sprak een oudere dame van de club en zij zei tegen mij: "ja, het is leuk om te doen! Wanneer huppelde ik nu nog? Of hinkelen? Of gooien met een bal?" Zij had het spelen herontdekt. En er is heel veel onderzoek die laat zien dat spelen niet alleen het lijf vitaal houdt, maar ook het brein. U mag dus als volwassene gewoon spelen. Graag zelfs! Huppel, dans, zing, lees, maak grappen, puzzel, probeer nieuwe dingen uit.

Wanneer was de laatste keer dat u iets voor het eerst gedaan heeft?

Spelen als medicijn. Als medicijn tegen ouderdom. De slottekst van vandaag is van George Bernard Shaw, de Ierse toneelschrijver uit de 19e eeuw. Hij was niet alleen toneelschrijver, maar ook een vrijdenker, als socialist steunde hij de strijd voor gelijke rechten en beloning van mannen en vrouwen. Hij was overtuigd vegetariër en tegenstander van dierproeven. Hij won de Nobelprijs voor de Literatuur. Hij accepteerde de eer maar weigerde het geld. Hij heeft ook een Oscar gekregen voor het scenario van de film Pygmalion. Er is maar één iemand anders die ook de Nobelprijs en een Oscar won, dat is Bob Dylan, dus goed luisteren naar de woorden van deze bijzondere man. Zijn conclusie over spelen en ouderdom luidde:

Je stopt niet met spelen omdat je ouder wordt, je wordt oud omdat je stopt met spelen.

Ekklesia Leiden
Rapenburg 100
2311GA Leiden
www.ekklesialeden.nl
info@ekklesialeden.nl